

Makacs érzelmek és morális felelősség*

I. BEVEZETÉS

Makacs érzelmeknek azokat az érzelmeket nevezzük, amelyek valamilyen értelemben – hogy milyen értelemben, az többek között ezen vizsgálódás tárgya – ellentmondanak az egyén tudatosan vallott hiteinek. A makacs érzelmek legjellegzetesebb megnyilvánulásai a fóbiák – amikor olyasmitől félünk, amit nem tartunk veszélyesnek –, de hasonlóan makacs az a düh, amelyet olyasvalaki iránt érzünk, aki nem okozott kárt nekünk; vagy az a féltékenység, amely a partnereinkbe vetett feltétlen bizalom ellenére sem szűnik meg kínozni bennünket.

A makacs érzelmek legalább annyi problémát okoznak a felelősség- és érzelemelméletek számára, mint azoknak az embereknek, akik átélik őket. A fő probléma mindkét esetben azonos: ezen érzelmek irracionálisága. A cikk első fejezetében (1.) azzal foglalkozom, hogy ez az irracionáliság miként modellezhető a különböző érzelemelméletek keretein belül, és emellett fogok érvelni, hogy önmagában sem a kognitívizmus, sem a non-kognitívizmus nem tudja kielégítő leírását és magyarázatát nyújtani a makacs érzelmek jelenségének. Ezek után (2.) rátérek azoknak a felelősségelméleteknek a tárgyalására, amelyek a legígéretesebb jelöltnek tűnnek arra, hogy számot adhassunk az érzelmeinkért viselt felelősség természetéről, tárgyáról és lehetséges morális igazolásáról. A probléma ez esetben többrétű. Egyfelől a felelősségelméletek jelentős része egyáltalán nem tud számot adni az érzelmeinkért viselt felelősségért. Ennek oka egyszerű: mivel érzelmeinket nem tudjuk olyan módon megválasztani, mint cselekedeteinket, sok tradicionális elmélet szerint ezek egyáltalán nem lehetnek adekvát tárgyai a felelősségtulajdonításnak. De még ha félre is tesszük ezt az általános ellenvetést, a fennmaradó felelősségelméletek, amelyek az érzelmek *expresszív* természetére apellálva kívánják megalapozni az érzelmeinkért viselt felelősséget, továbbra sem tudják megmagyarázni, hogyan lehetséges, hogy bizonyos esetekben olyan érzelmekért is felelősnek tartunk másokat, amelyekkel az illető

* Ezúton szeretnék köszönetet mondani a 2010. május 29-én megrendezett *Irracionalitás* konferencia szervezőinek és résztvevőinek. A cikk megírását az NKTH ERC_HU BETEGH09 pályázat támogatta.

a legkevésbé sem azonosult, és amelyeknek a tartalmával a legkevésbé sem ért egyet.

A 3. fejezetben amellet fogok érvelni, hogy mind az érzelemelméleti, mind a felelősségelméleti problémára az nyújthat megoldást, ha feladjuk, hogy egységes elméletét nyújthatjuk az érzelmeknek akár kognitivistá, akár non-kognitivistá alapokon. Ismertetni fogom D'Arms és Jacobson elméletét, amely megkülönbözteti az érzelmek két típusát – a *természetes érzelmfajtákat* és a *kognitív hangolásokat* –, melyek közül az előbbinek evolúciós non-kognitivistá, az utóbbinak kognitivistá magyarázatát adja. Tézisem szerint ezen megkülönböztetés segítségével az is világossá válik, hogy mely érzelmek lehetnek és melyek nem lehetnek a felelősségtulajdonítás tárgyai. Amellet fogok érvelni, hogy mivel a természetes érzelmfajták nem feltételeznek semmilyen kognitív tartalmat, ezért nem is érzékenyek az egyén hiteire, ami viszont szükséges feltétele a felelősségtulajdonításnak. Ezzel szemben a kognitív hangolások konstitutív elemei bizonyos hitek, amelyek a felelősség-tulajdonítás tényleges tárgyai.

A megoldás érdekessége és egyben előnye – szemben a filozófiai irodalomban irracionálisként tárgyalt többi jelenséggel, az akaratgyengeséggel és az önbecsapással –, hogy nem adja önálló morálpszichológiai magyarázatát a makacs érzelmeknek. Ehelyett arra a feltételezésre épít, hogy megfelelő érzelemelmélettel nemcsak a makacs érzelmek jelensége írható le, de egy adekvát felelősségelmélettel párosítva (amelynek a konkrét céltól független előnyeit reményeim szerint a későbbiekben sikerül bemutatnom) az érzelmekért – és ezen belül a makacs érzelmekért – viselt felelősség problémája is megoldható. A végeredményt tekintve tehát a makacs érzelmek jelensége nem önálló problémakör, sokkal inkább indikátor, amely rámutat arra, hogy érzelem- és felelősségelméleteinknek milyen kihívásokra szükséges választ adniuk.

II. ÉRZELEMELMÉLETEK

Az érzelemelméletek a legdurvább, ám jelen céljainknak megfelelő felosztás szerint két nagy csoportra oszthatók: kognitivistá és non-kognitivistá elméletek-re.¹ A kognitivistá elméletek extrém formájukban azt állítják, hogy az érzelmek

¹ Elképzelhető egy harmadik csoport különválasztása is (lásd Goldie 2007), amelyet percpiciós elméleteknek nevezünk. Ezek azonban roppant heterogén csoportot alkotnak, amely időnként a kognitivistá (kvázi-kognitivistá), máskor a non-kognitivistá elméletekkel mutat hasonlóságot. Bár bizonyos kvázi-kognitivistá elméletek képviselői szerint éppen a makacs érzelmek modellezésének tekintetében sikeresebbek, mint kognitivistá társaik, ám ezt legtöbbször azzal érik el, hogy olyan obskúrusnak tűnő mentális állapotokat feltételeznek, amelyek alaposabb kidolgozás után vélhetően csak egy újrafogalmazott kognitivistá álláspontnak bizonyulnak. Összegezve tehát két okom van arra, hogy a percpicióelméleteket és a kvázi-kognitivistá elméleteket figyelmen kívül hagyjam a tárgyalás során: (i) mivel ezen elméletek rendkívül heterogének, ezért vizsgálatuknak minden prominens elméletre egyenként kelle-

nem mások, mint ítéletek (Solomon 1973, Nussbaum 2001). Amikor félek valamitől, akkor egyszerűen úgy ítélem meg, hogy az a dolog veszélyes; a büntudatom nem más, mint az az ítéletem, hogy valami rosszat tettem – és így tovább. A kognitivizmusnak ez a formája azonban kézenfekvő ellenvetések tárgya, melyek közül itt csak a legfontosabbat emelem ki: mivel igen gyakran hozunk a fentiekhez hasonló ítéleteket anélkül, hogy részesei lennénk bármilyen érzelmi tapasztalatnak, a kognitivizmus extrém formájában nem képes számot adni arról, hogy mi okozza a különbséget a két eset között.

Ezen problémát figyelembe véve a kortárs kognitivisták elméletek többnyire két komponens segítségével írják le az érzelmet: egy propozicionális tartalommal rendelkező mentális állapot vagy esemény (*hit* vagy *ítélet*) és egy hozzá társuló *érzés* megkülönböztetésével. Ezen elméletek különböző formákat ölthetnek annak függvényében, hogy miként határozzák meg a két komponenst és ezek egymáshoz való viszonyát. Abban viszont megegyeznek az extrém kognitivistákkal, hogy valamilyen hitszerű mentális állapotot vagy eseményt az érzelem konstitutív részének tartanak.

Hogyan alkalmazható a kognitivisták elmélete a makacs érzelmekre? Tegyük fel, hogy valaki irracionálisan retteg az egerektől. Kezdeti meghatározásunkat követve az egyénnek két mentális állapotot tulajdonítunk: (1) a félelem érzését, ha egerek vannak a társaságában és (2) az őszinte hitet, hogy az egerek nem félelmetesek. A kognitivisták elmélete szerint viszont nem érezhetünk félelmet az egerek iránt, amennyiben nem rendelkezünk azzal a hittel, hogy az egerek félelmetesek. A makacs érzelmek tehát abból erednek, hogy az érzelmet átélő személy inkonzisztens hitekkel rendelkezik.

Ezen értelmezés kétségtelen előnye, hogy képes számot adni arról, miért irracionálisak a makacs érzelmek. Ám ez már túl sok is a jóból. A morálpszichológiai elméletek egyik alapvető feltevése az, hogy az embereknek nincsenek egymásnak szögesen ellentmondó hiteik. A feladat éppen abban áll, hogy megmutassuk: bár kétségtelenül tapasztalható valamilyen ellentmondás az irracionális jelenségek esetében, az egymásnak látszólag ellentmondó elemek valójában a mentális állapotok más-más típusához tartoznak, vagy nem pontos ellentétei egymásnak. De van egy második probléma is: valójában mi okunk van feltételezni, hogy akik fóbias félelemben szenvednek, azt hiszik, hogy félelmük tárgya veszélyes? Hiszen ha rákérdeznénk, nyilvánvalóan azt állítanák, hogy tisztában vannak az adott dolog veszélytelenségével, és ennek a meggyőződésüknek megfelelően érvelnek és járnak el – minden olyan esetben, amikor az adott tárgy nincs a közvetlen környezetükben. Úgy tűnik tehát, hogy az egyetlen ok, amiért el kell

ne kitérnie; (ii) mindkét elméletcsoport meglehetősen instabil, így – az irodalomban többször megfogalmazott kritikák alapján – okkal feltételezhetjük, hogy képviselőik strukturálisan hasonló problémákkal küzdenek a makacs érzelmek modellezésében, mint kognitivisták és non-kognitivisták társaik.

fogadnunk, hogy a makacs érzelmek háttérben inkonzisztens hitek állnak, épp az, hogy elfogadtuk a kognitivist elméletet. A kognitivisták tehát nem tudnak független érveléssel szolgálni modelljük helyességéről.

Ezzel szemben a non-kognitivist pozíció szerint – a William James által teremtett tradíciót követve – érzelmeink olyan érzések, amelyekkel testünk és a külvilág változásaira reagálunk. Amikor tehát félelmet érzünk, akkor nem azt a hitünket fejezzük ki, hogy környezetünk veszélyeket rejt, hanem azokra a fizikai változásokra reagálunk, amelyeket tipikusan a veszélyhelyzetek váltanak ki a szervezetünkben. Vagy más szóval, a pszichológia-tankönyvek közhelyeit idézve: nem azért mosolygunk, mert vidámak vagyunk; azért vagyunk vidámak, mert mosolygunk.

A non-kognitivist elméleteket legtöbbször azzal vádolják, hogy egyáltalán nem tudnak számot adni a makacs érzelmekről, hiszen semmilyen kognitív komponens nem feltételeznek az érzelmek leírásához. A 3. részben amellet fogok érvelni, hogy ez a vád nem állja meg a helyét; bár a non-kognitivisták valóban nem két kognitív komponens ütközéseként írják le a makacs érzelmeket, ám ez nem jelenti azt, hogy semmilyen módon ne tudnának számot adni róluk. Azon evolúciós magyarázatok, amelyeket a non-kognitivisták nagy előszeretettel használnak fel az érzelmek eredetének és alaptípusainak leírásához, kitűnően alkalmasak arra is, hogy megmutassák, mitől „unfitting” vagy diszfunkcionális egy makacs érzelem.

III. FELELŐSSÉGELMÉLETEK

Eugen Schlossberger (1986) világosan fogalmazza meg azt a köznapi intuíciónkat, hogy az emberek morálisan megítélhetőek – és így a sztenderd definíció szerint morálisan felelősek – bizonyos érzelmeikért. Példája Charlie, aki ugyan soha nem kínozna állatokat, de élvezzi, ha szemtanúja lehet állatok kízásának:

Képtelenség tagadni, hogy morális fejlődés lenne Charlie részéről, ha többé nem élvezné a szenvedő állatok látványát. Vagy azt is mondhatnánk, hogy valaki, aki minden tekintetben ugyanolyan, mint Charlie, csak nem élvezzi a szenvedő állatok látványát, morális értelemben kívánatosabb személy Charlie-nál. Charlie tehát morálisan jobb ember lenne, ha többé nem élne át ilyen szadisztikus örömeket (Schlossberger 1986. 40).

Dacára annak, hogy érzelmeink erkölcsi bírálata mindennapos jelenség, a felelősségelméleteknek csupán egy csekély része képes bármilyen formában számot adni arról, hogyan lehetnek érzelmeink morális megítélés, dicséret vagy bírálat tárgyai. Ennek legfontosabb oka az, hogy mind a múltban, mind a jelenben a felelősségelméletek fő céljuknak a cselekedetekért viselt felelősség kritériu-

mainak megadását és ezen felelősségtulajdonítási gyakorlatok morális igazolását tekintették. Az a tény, hogy felelősségünk gyakran kiterjed attitűdjeinkre – legdominánsabban hiteinkre, érzelmeinkre és karakterünkre – is, az elmúlt néhány évtizedben vált csak vizsgálat tárgyává, szakirodalma pedig, összevetve a cselekedetekkel foglalkozó munkákkal, jelenleg is csekély. Ennek a prioritásbeli különbségnek azonban olyan következményei vannak, amelyek további akadályokat gördítenek az attitűdökért viselt felelősség leírása elé. Talán a legszélesebb körben elterjedt elv a felelősségelméletek irodalmában a kontroll-elv, tudniillik hogy nem lehetünk felelősek olyan dolgokért, amelyek felett nem gyakorlunk tudatos kontrollt. Bár az elv több szempontból is tisztázásra szorul, annyi bizonyosnak tűnik, hogy alkalmazása kizárja az érzelmeket azon dolgok köréből, melyekért morálisan felelősek lehetünk. Mivel érzelmeinket nem tudjuk cselekedeteinkhez hasonlóan megválasztani, a fölöttük gyakorolt befolyásunk pedig a legjobb esetben is indirekt és részleges (vö. Ben-Ze'ev 2000), kérdéses, milyen alapon lehetnének morális megítélés tárgyai.

Másutt (Réz 2011) már érveltem amellett, hogy a legmeggyőzőbb és filozófiai szempontból legtarthatóbb mód arra, hogy számot adjunk az attitűdökért viselt felelősségről az, ha egyszerűen feladjuk a kontroll-elvet. Bár ez a megoldás sok szempontból a legellentmondásosabb – az elv széleskörű elfogadottságának és intuitív erejének köszönhetően –, és előnyei mellett területi okokból e helyütt nem tudok részletekbe menően érvelni, annyit mindenképp érdemes megjegyezni, hogy feladását a felelősségvállalás mindennapi gyakorlatának számos aspektusa indokoltá teszi. A kontroll-elv ugyanis nem csak az attitűdök esetében sérül; a vétkes cselekedetek egy jelentős és különösen érdekes részét is tudatos kontroll hiányában hajtjuk végre. A figyelmetlenség, a feledékenység, a hanyagság talán a leggyakoribb tárgyai a morális bírálóknak, miközben elkövetésüket épp a tudatosság hiánya okozza. Amennyiben tehát tartani szeretnénk magunkat a kontroll-elvhez, nemcsak azt kell elfogadnunk, hogy illegitim másokat az attitűdjeik miatt megítélni, de a vétkes cselekedetek terén is komoly nehézségekbe ütközünk. Felmerül természetesen a lehetőség, hogy a kontroll fogalmát a tudatosságra való hivatkozás nélkül fogalmazzuk át (vö. Sher 2006), ám kérdéses, hogy az így kapott fogalom jelentése megőriz-e bármit is a szó mindennapi használatából.

Most tehát csak azokat az elméleteket fogom megvizsgálni, amelyek a kontroll-elv feladásával kívánnak magyarázatot adni az attitűdjeinkért viselt felelősség problémájára. Ezen, nemrégiben kidolgozott elméleteket Thomas Scanlon *What We Owe to Each Other* című könyvében kifejtett megkülönböztetése nyomán, amelyet *responsibility as attributability* és *substantive responsibility* között tesz, atribucionizmusnak fogom nevezni. Az elméletet részletesen Angela Smith dolgozta ki és gondolta tovább cikkeiben (2005, 2008). Bár a két elmélet között felfedezhetőek árnyalatnyi különbségek, ezek az érvelés menetét és a jelenleg tárgyalt problémát nem érintik, ezért a továbbiakban kizárólag Smith írásaira fogok hivatkozni.

Az attribucionizmus a felelősség kérdését nem a büntetés, és még csak nem is a hibáztatás felől közelíti meg. Felelősségfogalma ennél tágabb, és ezért bizonyos értelemben gyengébb: felelősnek lenni valamiért annyit tesz, hogy az adott dolog nekünk *tulajdonítható* (attribuálható), ennél fogva válaszadással, magyarázattal, igazolással tartozunk érte. Mindennek pedig Smith elmélete szerint mindösszesen annyi a feltétele, hogy az adott dolog (mentális attitűd, cselekedet vagy mulasztás) kifejezze a cselekvő által vallott értékítéleteket, vagy más megfogalmazásban érzékeny legyen ezekre.

Ez persze ebben a formában meglehetősen homályos. Ám ha rátérünk az érzelmekért viselt felelősség témájára, világossá válhat, mit ért Smith azon, hogy egy attitűd érzékeny az egyén értékítéleteire:

Az elmélet, amelyet ki szeretnék fejteni, abból a gondolatból indul ki, hogy bizonyos mentális állapotok összeköttetésben állnak bizonyos ítéletekkel. Ez annyit tesz, hogy ha valaki őszintén vall egy bizonyos értékítéletet, akkor bizonyos más mentális állapotokkal is rendelkeznie kell. A kérdéses „kell” a racionalitás értelmében vett kellés, és mint ilyen, egy olyan racionális ideált fogalmaz meg, amelynek aktuális attitűdjeink nem mindig felelnek meg. [...] Íme, egy egyszerű példa arra a kapcsolatra, amire gondolok: ha őszintén úgy gondolom, hogy nincs semmi veszélyes vagy fenyegető a pókokban, akkor nem kellene félelmet éreznem irántuk. A félelem érzése fogalmilag kapcsolódik ahhoz az ítélethez, hogy a félelem tárgya veszélyes vagy fenyegető; abból az ítéletemből tehát, hogy a pókok semmiféle veszélyt vagy fenyegetést nem jelentenek számomra, racionálisan következik, hogy nem kellene félnem tőlük (Smith 2005. 253).

Smith gondolatmenete tehát a következőképp rekonstruálható: mivel konceptuális (vagy racionális) kapcsolat köt össze bizonyos ítéleteket² bizonyos érzelmekkel, ezért ezen kapcsolatok természetéből kiindulva jogosan következtethetünk arra, hogy ha valaki bizonyos érzelmeket él át, akkor bizonyos értékítéletekkel rendelkezik. Érzelmekért azért vagyunk felelősek, mert kifejezik ezen értékítéleteket, amelyek – bár ez nem válik explicitté Smith tárgyalásában, de aligha elkerülhető konklúzió – a felelősségtulajdonítás végső tárgyai.

Ezen a ponton azonban két, egymással versengő interpretációja képzelhető el Smith elméletének, és a makacs érzelmek tárgyalása során sok múlik azon, hogy melyiket választjuk. Egyfelől mondhatjuk azt, hogy csak azok az érzelmek – érzelmeken itt érzelempéldányokat értve – lesznek nekünk tulajdoníthatók, amelyek érzékenyek az ítéleteinkre. Ez az értelmezés nyilvánvalóan kizárna *minden* makacs érzelmet, hiszen ezek – kezdeti definíciónk alapján –

² Azok az értékítéletek, amelyeket Smith említ, valójában saját definíciója szerint közelebb állnak a hitekhez, mint az ítéletekhez, mert hosszú távon fennállnak, és diszpozicionális karakterrel rendelkeznek.

nemhogy összhangban lennének, de éppen hogy ellentétesek az egyén hiteivel. Ám mondhatjuk azt is – és a fenti idézet ezt az értelmezést teszi valószínűvé –, hogy mivel érzelmeink *ekben* egytől egyig érzékenyek ítéleteinkre, ezért az attribucionista elmélet alapján *minden* érzelmünkért felelősek vagyunk. A kivételek, tudniillik a makacs érzelmek, irracionális jelenségek, az őket átélő egyén pedig igenis felelős – ezen érzelmek irracionáliságáért.

Melyik formáját fogadjuk el az attribucionizmusnak? Nos, amennyiben célnünk az, hogy a hétköznapi gyakorlatunkat legpontosabban leíró elméletet fogadjuk el, akkor egyiket sem. A makacs érzelmek ugyanis egyáltalán nem esnek homogén elbírálás alá a felelősségtulajdonítás tekintetében. Egyfelől a főbiás félelmet – Smith állításával ellentétben – nemhogy ritkán bíráljuk, de a legtöbb kontextusban épp arra szolgál, hogy felmentse a cselekvőt a felelősség alól. Arra hivatkozni, hogy félelmem főbiás, tehát irracionális, a hétköznapi életben valami olyasmit fejez ki, hogy nem tartozik hozzám, semmilyen módon nem áll a fenntartóságom alatt. Másrészt viszont vannak olyan makacs érzelmek is, amelyek mintegy *felülírják* nyíltan hangoztatott hiteinket. Azokat, akik azt vallják, hogy minden etnikai csoport egyenlő értékű, mégis gyanakvást vagy megvetést éreznek, ha egyes etnikai csoportok képviselőivel találkoznak, ugyanúgy megilleti a kirekesztés vádját, mint azokat, akik szóban sem állnak ki ezen értékek ellen. De az sem ér sokat, ha kiselőadást tartunk a valóságshow-k dögletes érdektelenségéről, miközben kéjes örömmel követjük a villalakók legújabb összetűzéseit.

Az előző bekezdésekben azt mutattam be, hogy még ha sikerül is adekvát módon számot adnunk az érzelmeinkért viselt felelősségről – amelyre véleményem szerint az attribucionizmus az egyetlen alkalmas jelölt –, arra továbbra sem kaptunk választ, hogyan lehetséges, hogy bizonyos makacs érzelmek felmentenek a felelősség alól, míg mások esetében akár az egyén fennen hangoztatott hiteinek figyelmen kívül hagyásával is megítéljük az érzelmeit konstituáló ítéleteket. Ha az attribucionizmus érzelempéldányokra alkalmazott elméletét fogadjuk el, akkor semmilyen makacs érzelemért nem lehetünk felelősek; míg ha az attribucionizmusnak az érzelmekre mint mentálisállapot-típusra vonatkozó értelmezését fogadjuk el, akkor minden egyes érzelmünk és így minden makacs érzelmünk morális megítélés tárgya.

A következőkben amellet szeretnék érvelni, hogy az attribucionista elméletek ezen hiányossága érzelmelméleti elkötelezettségeikből következik. Mint azt láthattuk, Smith konceptuális kapcsolatot tételez értékítéletek és érzelmek között, ezzel pedig elkötelezi magát a kognitivisták tradíció mellett. Amennyiben sikerül megmutatnunk, hogy nem minden érzelemnek konstitutív eleme egy hit, akkor ezen érzelmeket – akár makacsak, akár nem – kizárhatjuk a felelősségtulajdonítás köréből, mert nem érzékenyek az egyén értékítéleteire.

IV. TERMÉSZETES ÉRZELEMFAJTÁK ÉS KOGNITÍV HANGOLÁSOK

The Significance of Recalcitrant Emotion (or, Anti-Quasijudgmentalism) (2003) című cikkükben D’Arms és Jacobson az érzelmek két típusát különböztetik meg. A *természetes érzelemfajták* olyan, relatíve elkülönített biológiai mechanizmusok termékei, amelyek célja, hogy az életben maradás szempontjából kulcsfontosságú külső ingerekre reagáljanak. A természetes érzelemfajták – ezek közé tartozik a pszichológusok által meghatározott öt alapérzelem is – tehát arra a célra evolválódtak, hogy monitorozzák környezetüket, és felhívják a figyelmet például a veszélyre vagy egy rivális jelenlétére. D’Arms és Jacobson tézise szerint a mechanizmus, amelynek működése eredményeként ezen érzelmek létrejöttek, bár kognícióinktól nem teljesen független, nyelviségünktől igen.

A *kognitív hangolások* ezen természetes érzelemfajták alosztályai, amelyeket annak alapján csoportosítunk, hogy mi a tárgyuk, vagy milyen közös gondolatot fejeznek ki. Ilyen például a honvágy, az a szomorúság, amelyet azért érzünk, mert távol vagyunk az otthonunktól. Ezek a kognitív hangolások tehát valójában nem független érzelmek, hanem a természetes érzelemfajták speciális típusai. Míg a természetes érzelemfajták zárt osztályt alkotnak – habár pontos listázásuk, mint azt D’Arms és Jacobson is hangsúlyozza, az empirikus tudományok feladata –, kognitív hangolásból végtelen számú áll rendelkezésünkre, hiszen gyakorlatilag bármilyen gondolatot egy természetes érzelemfajttal párosítva egy új kognitív hangolást nyerünk.

D’Arms és Jacobson megkülönböztetése tehát igazságot tehet kognitivisták és non-kognitivisták között: míg a természetes érzelemfajták valóban olyan érzések, amelyek a külvilág és a szervezetünk változásait detektálják, és nem feltételeznek semmilyen hitet vagy ítéletet, addig a kognitív hangolásokat éppen ezek a gondolatok egyesítik és különböztetik meg más érzelmektől. Nem mellesleg pedig választ kaptunk arra is, hogyan jönnek létre a makacs érzelmek leggyakoribb változatai, a főbiák: a feszültség nem két azonos, nyelvi típusú érték-ítélet között feszül, hanem két független mechanizmus, egy nyelvi és egy nem nyelvi között. Míg „érzelempontunk” azt jelzi, hogy valami által fenyegetve vagyunk, addig a tudatos nyelvi folyamatok ennek ellentétéről biztosítanak.

Makacs érzelmek és morális felelősség

A 2. fejezet végén azt állítottam, hogy az attribucionista felelősségelméletek azért nem tudnak számot adni a makacs érzelmekért viselt morális felelősségről, mert egy egységes kognitivistai érzelmelmélet mellett kötelezték el magukat. De mi történik akkor, ha elfogadjuk a D’Arms és Jacobson által javasolt megkülönböztetést természetes érzelemfajták és kognitív hangolások között? Ez esetben Smith elméletének alábbi, módosított változatát kapjuk: mivel a természe-

tes érzelemfajták *elvileg* sem érzékenyek értékítéleteinkre, ezért nem vagyunk morálisan megítélhetőek félelmeink, meglepetésünk vagy spontán örömeink alapján. Másfelől viszont a kognitív hangolásokra igaz lesz mindaz, amit Smith leírt: mivel ezen érzelmek konceptuális kapcsolatban állnak bizonyos ítéletekkel, ezért az érzelem felismeréséből joggal következtethetünk arra, hogy az érzelem átélője bizonyos értékítéleteket elfogad igaznak.

Amint azt tehát bevezetőmben előrebocsátottam, a makacs érzelmek problémája valójában nem önálló jelenség sem az érzelemelméletek, sem a felelősségelméletek számára: egy megfelelő érzelemelmélet anélkül oldja meg a velük kapcsolatos rejtélyeket, hogy bármifajta független modellt kellene felépítenünk leírásukra. Egyetlen probléma azonban még tárgyalásra vár. D'Arms és Jacobson modellje plauzibilis választ adott arra a kérdésre, hogyan jöhet létre makacs érzelem a természetes érzelemtípusok esetében: két független értékelési rendszer kerül ilyenkor egymással konfliktusba. De mi a helyzet a makacs érzelmekkel a kognitív hangolások esetében? Mégiscsak visszajutunk oda, hogy a makacs érzelem megélője inkonzisztens hitekkel rendelkezik? Úgy tűnik, mintha a kognitivisták dilemmája bukkanna fel újra, csak szűkebb hatókörben.

D'Arms és Jacobson alapján kétféle megoldást adhatunk a fenti dilemmára. Egyfelől mondhatjuk azt, például a kirekesztő érzelmű, ám egyenlőséget hirdető cselekvőnk esetében, hogy a megvetés vagy a gyanakvás nem kognitív hangolás, hanem természetes érzelemfajta – ezzel visszajutunk a főbiákra kínált megoldáshoz. Ezen megoldás nyilvánvaló hátránya, hogy – intuícióink dacára – el kell ismernünk, hogy a kirekesztő érzések nem lehetnek morális megítélés tárgyai. Másfelől, és ez a szerzőpáros bevett válasza, eliminálhatjuk a problémát azaz, hogy azt állítjuk: nem léteznek stabil (tehát hosszú távon vissza-visszatérő) makacs érzelmek a kognitív hangolások esetében. A kisebbségi csoportok iránt gyanakvó vagy a valóságshow-kat megvetve élvező cselekvőnk tehát mindössze egy furcsa átmeneti állapotban vannak, amely elmúlik, amint valamely hitük megszilárdul.

Véleményem szerint egyik megoldás sem kielégítő. Míg az első empirikus alátámasztás nélkül nyilvánítana természetes érzelemfajtanak számos komplex érzelmet, addig a másik nem kíván tudomást venni arról, milyen hosszan és vehemensen tudunk ágálni hiteink mellett ellentétes érzelmeink dacára is. Ám az, amit a felelősségtulajdonítással kapcsolatban említettünk, itt talán hasznos lehet. Akkor úgy fogalmaztam, hogy érzelmeink sok esetben mintha felülírnák, érvénytelenítenék ítéleteinket. Érzésem szerint ez több mint metafora: azért tartunk másokat olyan gyakran vétkesnek bizonyos érzelmeikért, annak ellenére, hogy hevesen bizonygatják annak ellenkezőjét, mert az érzelmeik fényében fennhangoztatott hiteik nem tűnnek őszintének. Ez a megoldás némiképp spekulatívnak tűnhet, ám valójában kizárólag olyan dolgokból következik, amelyeket korábban már érintettem. A korábbiakban elfogadtuk, hogy (i) a kognitív hangolások konstitutív elemei bizonyos hitek, és hogy (ii) senkinek nincsenek

inkonzisztens hitei. Ám ha ez a két tézis igaz, akkor a fenti helyzeteket egyedül úgy írhatjuk le, mint amelyekben az egymásnak ellenmondó hit és érzelem közül a hit az, amellyel az egyén valójában nem rendelkezik (tekintve, hogy a másik hitéről tanúbizonyságot tesz az a kognitív hangolás, amely nem jöhetne létre az adott hit hiányában).

V. KONKLÚZIÓ

Az eddigiekben azokat a problémákat ismertettem és igyekeztem megoldani, amelyekkel az ún. makacs érzelmek jelensége kapcsán szembesülnek az érzelem- és felelősségelméletek. Két kérdésre kerestem választ: (1) Milyen érzelemelmélet képes leírni a makacs érzelmek irracionálisát oly módon, hogy közben nem feltételezi azt, hogy a makacs érzelmeket átélő egyénnek inkonzisztens hitei vannak? (2) Milyen felelősségelmélet képes számot adni arról, hogy míg bizonyos makacs érzelmekért felelősnek tartunk másokat, addig mások – tipikusan a főbiák – felmentést kínálnak a felelősség alól? Amellett érveltem, hogy a megoldást egy olyan érzelemelmélet nyújthatja, amely az érzelmek bizonyos típusaival kapcsolatban kognitivistá, míg más típusaival kapcsolatban non-kognitivistá pozíciót foglal el (ezzel feladva azt az amúgy derék törekvést, hogy egységes elméletét nyújtsuk az érzelmek természetének). Röviden ismertettem D’Arms és Jacobson megkülönböztetését természetes érzelemfajták és kognitív hangolások között, mint egy lehetséges elméletet, amely az ún. attribucionista felelősségelmélettel párosítva adekvát választ adhat a felvetett kérdésekre.

Ezt a stratégiát követve az (1) kérdésre a válasz az, hogy míg a természetes érzelemfajták esetében a makacs érzelmek két, egymástól független értékelő rendszer eltérő ítéletének feszültségéből jönnek létre, addig a kognitív hangolások esetében a makacs érzelmek annyiban látszólagosak, hogy jó okunk van megkérdőjelezni a cselekvő hitének őszinteségét. A (2) kérdésre Angela Smith elméletét követve és kiegészítve amellett érveltem, hogy főbiáinkért azért nem vagyunk morálisan megítélhetőek, mert a természetes érzelemfajták – köztük a félelem – nem érzékenyek az értékítéleteinkre, ily módon nem tulajdoníthatók nekünk. Ezzel szemben a kognitív hangolások konstitutív elemei bizonyos hitek, amelyek a felelősségtulajdonítás végső tárgyai.

IRODALOM

- Ben-Ze'ev, Aaron 2000. *The Subtlety of Emotions*. MIT Press.
- D'Arms, J. – Daniel Jacobson 2003. The Significance of Recalcitrant Emotion (or, Anti-Quasi-judgmentalism). In Anthony Hatzimoysis (szerk.) *Philosophy and the Emotions*. New York, Cambridge University Press. 127–145.
- Goldie, Peter 2007. Emotion. *Philosophy Compass*. 2/6. 928–938.
- James, W. 1884. What is an Emotion? *Mind*. 9. 188–205.
- Nussbaum, M. 2001. *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Réz Anna 2011. Responsibility for Emotions: An Attributionist Account. *Praxis* (megjelenés alatt).
- Scanlon, Thomas 1998. *What We Owe to Each Other*. Cambridge, Harvard University Press.
- Schlossberger, Eugen 1986. Why We Are Responsible for Our Emotions? *Mind*. 377. 37–56.
- Sher, George 2006. Out of Control. *Ethics*. 116. 285–301.
- Smith, Angela M. 2005. Responsibility for Attitudes. *Ethics*. 115. 236–271.
- Smith, Angela M. 2008. Control, Responsibility, and Moral Assessment. *Philosophical Studies*. 138. 367–392.
- Solomon, R. 1973. Emotions and Choice. *Review of Metaphysics*. 28. 20–41.